

PILEGRIMSVEIEN SOM KULTURARV

DEN NORSKE PILEGRIMSRENESSANSEN

AV TORUNN SELBERG

I Norge opplever vi det noen omtaler som en ”pilegrimsrenessanse”. Artikkelen tar utgangspunkt i den statlige satsningen på pilegrimsleden til Trondheim og diskuterer hvordan moderne pilegrimskultur i Norge er blitt del av en omfattende kulturarvsproduksjon. Pilegrimsleden til Trondheim blir i stor grad formet etter mønster av Santiago de Compostela hvor det legges vekt på vei og vandring. Selve leden blir utpekt som kulturarv og den blir legitimert i en kulturarvsdiskurs. Artikkelen prøver å vise hvorfor det legges slik vekt på veien og vandringen i en norsk kontekst.

I Riksantikvarens verdiskapingsprogram¹ er pilegrimsleden til Trondheim ett av elleve utvalgte kulturarvsprosjekter. Verdiskapingsprogrammet handler om at kulturminner og kulturmiljøer i større grad skal tas i bruk for å utvikle gode lokalsamfunn og være ressurser for verdiskaping i næringslivet. ”Politisk ... er det bred enighet om at kulturarven er viktig for verdiskapingen i samfunnet ... den er et gode for befolkning, for næringsliv og for lokalsamfunn og regioner”, heter det i programmet. De elleve utvalgte prosjektene oppviser stor variasjon. Sammen med pilegrimsleden er for eksempel industriarven i Odda, Atlanterhavsvegen og Norsk tradisjonsfisk også utvalgt. Dette viser at et mangfold av uttrykk får plass innenfor kategorien kulturarv, og det kan være vanskelig å se hvilken sammenheng det er mellom disse fenomenene ut over at de er blitt utpekt som kulturminner og kulturarv. *Kulturarv* handler således ikke om bestemte typer ting og uttrykk, men om vårt *forhold* til disse ting og uttrykk, et forhold som kjennetegnes av en form for verdsetting (Eriksen 2010). Det som utpekes som kulturarv, anses som så verdifullt at det må kultiveres og beskyttes.

KULTURARV

Jeg vil her diskutere den såkalte ”pilegrimsrenessansen” og ”pilegrimssatsningen” i Norge som del av en stadig mer omfattende kulturarvsproduksjon. Kulturarv er blant mye annet en måte å bytte perspektiv på ting, skriver den svenske etnologen Owe Ronström, det handler om å flytte ting fra en sammenheng til en annen. Her handler det om en forskyving av en religiøs praksis inn i det som i første omgang kan omtales som en sekulær sfære. Gjennom å flytte ting til kulturarvsfæren blir oppmerksomheten knyttet til tingene som representasjoner av ”fortiden”, men selve forflytningen som foregår i nåtiden havner i skyggen (Ronström 2008:26).

I boken *Destination Culture* fra 1998 omtaler den amerikanske folkloristen Barbara Kirshenblatt Gimblett ”heritage” som en *ny* form for kulturell produksjon som henter sine referanser og fortellinger fra fortiden. Kulturarvsproduksjonen forandrer sine objekt gjennom å historisere og estetisere, ved å øke særpreg og synlighet både lokalt og globalt. Gjennom kulturarvsproduksjon får uttrykk og ting som ikke lenger er levedyktige, et nytt liv hevder Kirshenblatt-Gimblett, og de blir fylt med verdier som for eksempel annerledeshet, fortid og opprinnelighet. I en kulturarvsprosess, kan sider ved fenomenet bli skjult eller glemt, og det fremstår som noe entydig verdifullt. Kulturarvstempelet kan slik skyve motsetninger og problematiske forhold i bakgrunnen. Men kanskje det mest fremtredende trekk ved kulturarvsproduksjonen er den selvsagthet som omgir den (Ronström 2008).

I det omtalte programmet skal verdier som fortid, annerledeshet og opprinnelighet konverteres til verdiskaping i mer materiell forstand. Begrepet ”verdiskaping” får således en interessant dobbelthet i dette programmet. Kulturarvsproduksjonen skaper verdier av abstrakt og ideell karakter, men i det omtalte programmet skal disse konverteres til materielle verdier i utvalgte lokalsamfunn. Når det gjelder pilegrimsleden, er verdiskapingen særlig knyttet til utvikling av lokale pilegrimssentra langs leden.

Om pilegrimsleden i Riksantikvarens program heter det: ”Norge huser det nordligste målet for pilegrimsferdene i Europa, nemlig Nidaros, dagens Trondheim. I middelalderen var Nidaros målet for dem som søkte sjelebot ved Hellig Olavs grav. Skikken med å gå i de gamle pilegrimenes fotspor er i ferd med å ta seg opp rundt i Europa, særlig med Santiago de Compostella i Spania som mål. Men mange ser seg nå om etter andre, mer ’eksotiske’ og mindre ’trafikkerte’ områder.”

Først og fremst kan vi merke oss at det er pilegrims*veien* som er utpekt til kulturarv – ikke pilegrims*målet*. Sjeleboten ved Hellig Olavs grav hører for-

tiden til. I denne korte omtalen blir den moderne pilegrimsveien *historisert* gjennom å bli plassert i middelalderen, og -vandringen langs veien blir også *tradisjonalsert* ved å skape kontinuitet til middelalderens pilegrimsvandring for eksempel gjennom henvisningen til å gå i ”de gamle pilegrimenes fotspor”. Ledens *særpre*g skapes gjennom henvisningen til det nordligste pilegrimsmålet i Middelalderens Europa og fremheves også gjennom å beskrive den nåværende veien som eksotisk og mindre trafikkert. Videre settes den norske pilegrimsvandringen i en europeisk kontekst både gjennom referansene til middelalderen og til Santiago de Compostela. Gjennom slike referanser blir pilegrimsprosjektet begrunnet og legitimert og ført inn i et bestemt mønster.

DEN NORSKE PILEGRIMSSATSNINGEN

I denne artikkelen er jeg ikke opptatt av de enkelte pilegrimsvandrere, deres motiver for å dra på valfart, eller deres opplevelser langs veien. Jeg vil i det følgende se nærmere på tekster produsert av aktører innenfor ”pilegrimssatsningen”. Det blir hevdet at ”pilegrimsvandring nærmer seg eksplosjon i omfang de senere årene”², og at ”de siste tiår har det skyllet en bølge av pilegrimsbegeistring over landet”.³ I en norsk kontekst foregår det nå faktisk en *pilegrimssatsning*, denne kommer ikke først og fremst fra Den norske kirke, men aktørene kommer for eksempel fra Riksantikvaren, Miljøvern- og kulturdepartementet. Statlige myndigheter skapte *Prosjekt Pilegrimsleden* allerede i 1994. I 2009 holdt daværende kulturminister Trond Giske et foredrag på pilegrimskonferansen i Trondheim med tittelen ”Strategi for pilegrimssatsningen”. Det er faktisk snakk om et ”helhetlig norsk pilegrimsprodukt” som Lisbeth Mikaelsson kaller det i artikkelen ”Perspektiv på mål og strategier i den statlige pilegrimssatsningen” (Mikaelsson 2009).

Det er pilegrimsmål og valfarter kjent fra katolsk middelalder som får oppmerksomhet i Norge. Det er Trondheim med katedralen og St. Olavs-tradisjonene, det er Røldal med stavkirken og krusifikset som svettet ved midtsommer, en svette som ble ansett som helbredende, og det er Selja med St. Sunnivatradisjonen. Til disse stedene rustes nå *pilegrimsveiene* opp, og av disse er det først og fremst Trondheim det *satses* på. Røldal og Selja har kommet i skyggen av Trondheimssatsningen i denne omgang, og de tiltak som er i gang der har mer lokalt preg og engasjement. At satsningen er så ensidig på Trondheim og pilegrimsledene har vakt visse reaksjoner, og kan ses som en gjenspeiling av den religiøse regionaliseringen her i landet, skriver Lisbeth

Mikaelsson, ”der troen stort sett befinner seg på Vestlandet og makten på Østlandet” (Mikaelsson 2009:3).

Forskere er enige om at middelalderen representerer pilegrimsreisens gullalder, skriver Siv Ellen Kraft i artikkelen ”En senmoderne pilegrimsreise” (Kraft 2007). Det hersker også enighet om at pilegrimene stort sett forsvinner i perioden fra det 17. til det 19 århundret. Etter Reformasjonen i 1536/37 forbød den danske kongen Christian 3. pilegrimsvandring i Danmark/Norge. Pilegrimsveiene, stedene, ja hele pilegrimskulturen tapte sitt innhold og betydning, både gjennom angrep på de underliggende teologiske begrunnelsene for pilegrimsreiser, og gjennom fysisk ødeleggelse av helligdommer og relikvier.⁴ På 1800 tallet vokste det imidlertid frem en rekke nye pilegrimsteder rundt om i Europa, steder hvor Maria hadde åpenbart seg, som Lourdes i Frankrike, eller Fatima i Portugal. Disse omtales som ”moderne”, eller ”post-industrielle”, og ses ofte – blant annet av Victor Turner – som en reaksjon på industrialisering, rasjonalisering og opplysning.⁵ I denne nye pilegrimskulturen dreide det seg ikke om relikvier eller hellige bilder fra middelalderen, men om mirakuløse åpenbaringer av jomfru Maria (Harpur 2002:142). Disse pilegrimstedene og Maria-åpenbaringene har naturlig nok ikke hatt noen innflytelse i norsk kontekst, og spiller heller ingen rolle i dagens norske pilegrimsrenessanse, selv om slike pilegrimsteder besøkes av hundretusener av pilegrimer hvert år.

FORTELLINGER OM TID OG ROM

I 1995 ble pilegrimsleden til Trondheim – i middelalderen Nidaros – åpnet, eller ”gjenåpnet” som noen sier (Lillealtern 2008:45). På tross av, eller på grunn av et oppbrudd på mange hundre år fremheves *kontinuitet* i diskursen om norsk pilegrimsvandring. I det tidligere nevnte foredraget sier Trond Giske: ”Også i Norge har vi en pilegrimstradisjon som går tilbake til Middelalderen, og som mange ulike instanser gjennom flere år har engasjert seg for å ta vare på, fornye og utvikle”. Han vil utvikle en ”pilegrimsstrategi” som skal ”bidra til fornyelse og utvikling av pilegrimstradisjonen i Norge”.⁶ Et annet sted blir han sitert på at ”Pilegrimsvandring (i Norge) er en tusenårig tradisjon” (www.Hegnar.no) På www.pilegrim.info⁷ kan vi lese at ”pilegrimsleia mellom Hovden og Røldal *vekkes til live* etter 200 års dvale”. ”Pilegrimene vandrer *igjen*” er overskriften på et oppslag på www.olavsrosa⁸, og i et annet oppslag fra Olavsrosa heter det ”Vandring langs pilegrimsledene: Tusenårig *tråd binder*

epoker og kulturminner sammen”. Selja som er kjent som pilegrimssted i middelalderen har nå ”åpnet” en sjøveis pilegrimsvei, og dette begrunnes slik; ”Kysten var den vanlegaste og viktigaste ferdselsåra i middelalderen, og var dermed også Noregs viktigaste pilegrimsvei” (www.fjordkysten.no).

Gjennom å bruke ord som ”tradisjon” – til og med tusenårig tradisjon, ”renessanse”, ”gjenåpning” og ”vekkes til live” – skapes det ideer om at pilegrimsvandringen har vært holdt i hevd, ja noen mener at den har vært holdt i hevd i det skjulte og dermed har satt ”dype spor i det norske folk”.⁹ Men først og fremst legitimeres denne kontinuitet og tradisjon gjennom å utnevne pilegrimsleden til Trondheim til ”kulturminne” og ”kulturarv”, og slik skape sammenheng mellom fortid og nåtid.

Men fortellingen om kontinuitet kan også bli imøtegått; overskrift i avisen Vårt Land den 29. august 2010 var ”Statministeren åpner omstridt pilegrims-senter”. Pilegrimssentrene begrunnes også i sin historiske betydning, de skal ligge langs den leden som det antas ble brukt i middelalderen. Men det hersker ikke nødvendigvis enighet om hvor denne leden gikk. En lokalhistoriker definerer det som ”juks og fanteri” at leden passerer dette aktuelle området. Han hevder at ”Det finnes ingen historisk dokumentasjon som støtter disse påstandene ... Det er helt fint at folk kommer seg ut på tur, men kall det ikke pilegrimsled. Da tror folk det gikk pilegrimer her i middelalderen og det er rent sludder.” Som en ser av dette sitatet kan pilegrimsvandring og middelalder bli oppfattet som to sider av samme sak.

VEI OG STED

I artikkelen ”Pilegrimsreiser” skriver Ingvild Gilhus at valfarter handler om ”reiser til steder der det overmenneskelige eller hellige kan nås” (Gilhus 2009:45). Valfart handler om å nå et hellig sted, det handler om både vei og sted. Men hvorvidt vekten legges på vei eller sted varierer. Den nederlandske etnologen Peter Jan Margry antyder at det er en motsetning mellom bevegelse/reise og hellighet/sted (Margry 2008:23ff). Den hellige plassen er målet for pilegrimsvandringen – det ville ikke være en *pilegrimsvei* uten et hellig mål. Margry mener det er viktig å spørre om fokus skal være på reisen eller stedet. Når det gjelder kristen pilegrimstradisjon skriver han, var det mulig å velge mellom de to, men målet var som regel det viktigste. I hans oppfatning har det imidlertid skjedd store forandringer i dagens pilegrimskultur som gjør at dette valget ikke lenger er aktuelt, selve vandringen er blitt et mål i seg selv. I

dagens norske pilegrimsattsning er det definitivt veien som er viktigst, særlig gjelder dette for Nidaros som jo er selve sattsningen. Det er også pilegrimsleden til Trondheim som er utpekt som kulturarv. Få snakker om Nidarosdomen, Olav den Helliges grav, eller Trondheim som et hellig sted. Det samme gjelder Røldal hvor også veiene mot Røldal restaureres og merkes. Med Selja hvor pilegrimsmålet er en øy stiller det seg annerledes. Der er også flere fortellinger som berører Selja som et hellig sted, for eksempel når det blir uttalt at Selja gjennom Sunnivatradisjonen er Den norske kirkes livmor (se Selberg 2005).¹⁰

Den betydning som i norsk sammenheng, blir lagt på veien er del av det Peter Jan Margry omtaler som "a major innovation in pilgrimage culture" (Margry 2008:25), og etter hans mening er det pilegrimsvandringen til Santiago som har dannet mønster her. Caminoen er i dag langt viktigere enn selve byen Santiago, katedralen og St.Jakobs grav. For mange av vandrerne er helligheten i Santiago så fjern fra deres egen erfaringsverden at de blir nesten skuffet når de ankommer dit, hevder han. Det var en interesse i kulturminnene – med middelalderske overtoner – langs caminoen til Santiago som ga pilegrimsveien en fornyet plass på kartet (Margry 2008:24–25). Veien ble europeisk kulturvei. En romantisk visjon av fortidens harde liv og fysiske anstrengelser langs veien har dannet et mønster, hevder han. For å være en ekte pilegrim må man gå, sykle eller ri mot Santiago, andre måter å ta seg frem på regnes som "uekte" (Frey 1998). "Whereas formerly the journey was a necessary evil, nowadays it is seen as 'tradition' or as pilgrimage heritage, and more and more frequently a pilgrimage is only seen as a "real" pilgrimage if it is completed on foot", skriver Margry (Margry 2008:26). Når det gjelder Sunnivaleden, den sjøveis pilegrimsveien til Selja som ble "åpnet" i sommer, fremholdes det at båtene som brukes skal være gamle, at de skal roes eller seiles. Det kan se ut som om fortellinger og forestillinger om middelalderens vandring danner mønster for nåtiden, at strabasiose fremkomstmetoder skal gjentas.

Caminoen mot Santiago er blitt selve kroneksemplet på pilegrimsvandring i vår tid, og er også det mønster den norske "pilegrimsattsningen" – særlig den til Trondhjem – skal formes etter. Trond Giske har uttalt at "Nidaros skal bli Nordens største pilegrimsmål" og at "visjonen er at Nidaros skal bli Nordens Santiago de Compostela". Men, ifølge Margry er Santiago ikke typisk, men heller en anomali. Like fullt er Santiago blitt mønster for den norske pilegrimsattsningen. I Adressa.no fortelles det at "Pilegrimsveiene til Trondheim og Nidarosdomen får status som europeisk kulturvei. På lik linje med rutene

til Santiago de Compostela”. Veiene gjennom Danmark, Sverige og Norge får nå betegnelsen ”St. Olavsveiene”, og det fortelles i artikkelen at etter at veien til Santiago ble Europas første kulturvei i 1987 har pilegrimstrafikken vokst dramatisk.

Men hvorfor denne vekt på *veien*? Den norske folkloristen og teologen Arne Bugge Amundsen har i en artikkel om den nye pilegrimsinteressen i Norge vist til det problematiske med det *religiøse stedet* i en protestantisk kontekst. Sett på bakgrunn av den lutherske idéhistorie er det religiøse stedet et problem, mener Amundsen. I luthersk ideologi befant ikke Gud seg på et bestemt sted kontrollert av kirkelige institusjoner, men var overalt hvor de troende samlet seg. Den lutherske tenkning snudde opp ned på den tradisjonelle religiøse stedsdefinisjonen, hevder Amundsen, og de gamle helligstedene, valfarten og helgengravene mistet sin betydning. I den aktuelle norske pilegrimskulturen er det bevegelsen, den fysiske anstrengelsen, den indre reisen, langsomheten og selvutvikling som er blitt formål for vandringen langs pilegrimsleden. ”Undring” er et ord som blir mye brukt i forbindelse med pilegrimsvandring i norsk kontekst; Trond Giske sier i det omtalte foredraget: ”... erfaringene av langsomhet og enkelhet får alle som vandrer mil etter mil, og de aller fleste vil også fortelle at stillheten i landskapet vi går gjennom også gir rom for undring og refleksjon – og for mange også en opplevelse av en Gudsdimensjon.” Et avsnitt om Selja i en artikkel i KK om pilegrimsvandring har overskriften ”Stille undring”, og i magasinet for Suldal og Røldal er overskriften på en fortelling om vandring langs pilegrimsleden til Røldal: ”Vandring i undring”, og her heter det også: ”Turene er i tiden, for det moderne søkende mennesket kjennes det godt å gjøre noe i langsomt tempo. La tankene få fritt rom i åpent landskap”.

Kildene om pilegrimsvandring i norsk middelalder er knappe, der er ikke mange spor og fortellinger å begrunne den norske ”pilegrimsrenessansen” i. Men pilegrimsvandring kan ikke fremstå som noe nytt og moderne, selve begrunnelsen for den ligger i at den har gamle tradisjoner, og slik har en selvsgatt plass i nåtidig norsk kultur. Det oppnås gjennom at pilegrimsvandring i dagens norske kontekst tradisjoniseres og gis historisk dybde. Slik henter den legitimitet fra fortiden, særlig fra middelalderen. Samtidig settes den norske pilegrimsrenessansen inn i en europeisk kontekst gjennom tilknytningen til de etter hvert så velkjente vandringene langs Caminoen i Spania.

ESTETISERING

I riksantikvarens program heter det at pilegrimsleden skal skiltes og skjøttes. Når vandringsveien til Trondheim skal bli til pilegrimsled og kulturarv, innebærer det avgrensning – den må skilles fra andre vandringsveier og -stier. Dette skjer blant annet gjennom at veien stelles og ryddes, og at den merkes med egne pilegrimsskilt. Trond Giske skriver om sine opplevelser på caminoen:

Veien var tydelig merket med gule piler på hus, i asfalt eller brostein eller skilt langs veien. ... kamskjellet er caminoens symbol ... Dette symbolet dukker også opp underveis – på husvegger eller som mønstre i åkre vi passerte. Her kunne alle gå uten kart og kompass.¹¹

Veien er således avgrenset og markert i forhold til andre veier, den er et kulturminne, og blir en egenartet vei for en særlig vandring. Veien gjennomgår en form for estetisering. Utpekingen av pilegrimsleden til Trondheim som kulturarv tilfører et stykke natur en særlig verdi, en merverdi. Veien blir av en annen karakter enn andre vandringsveier, den blir forsynt med skilt som forteller at dette er en pilegrimsvei, igjen etter mønster fra veien til Santiago. Det handler om produksjon av globalt gjenkjennelige ting i det lokale. Skiltingen er med på å standardisere, en pilegrimsvei gjenkjennes alle steder, samtidig som den atskilles fra andre veier. Kulturarens globale popularitet homogeniserer sier David Lowenthal i ”The heritage Crusade”, dens formål og trekk er verdsatt på samme måte i Bergen og Beirut (Lowenthal 1997:5). Så når aktørene i pilegrimssatsningen vil gjøre Trondheim til Nordens Santiago og pilegrimsleden utvikles med caminoen som forbilde, er dette del av en slik standardisering. En pilegrimsvei skal gjenkjennes på et globalt marked.

AVSLUTNING

Etter Reformasjonen ble pilegrimskulturen i Norge tømt for religiøst innhold og verdi. I dag er den er gjenfødt som kulturarv. Den har fått et *nytt* liv, for å snakke med Kirshenblatt-Gimblett. Kategorien kulturarv innebærer sammenhenger mellom fortid og nåtid, kultur blir her forstått som et objekt som lar seg arve, et objekt som overføres fra fortid til nåtid.

Kulturarv er ikke noe som bare er der som en naturlig ting. Den er utvalgt og utpekt i politiske prosesser som innebærer å tildele verdi, det handler om verdiskaping. Merkelappen ”kulturarv” løfter uttrykk og materielle objekt over

på et nivå som hever dem over politisk debatt, derfor ligger det makt i å utnevne noe som kulturarv. Henvisning til kulturarven (spesielt i entall og bestemt form) har en legitimerende effekt. Det handler om en arv fra fortiden som har så høy verdi at den må bevares for fremtiden.

På mange måter er kulturarv et tvetydig begrep; det henviser til både noe materielt og immaterielt, og det er både et deskriptivt og et normativt begrep. Fra en antropologisk synsvinkel er ingen mennesker kulturløse, alle har overtatt kultur og kulturelementer fra tidligere generasjoner. I den meningen tar alle mennesker del i kulturarv. Men fra et *normativt* synspunkt er kulturarv en bestemt avgrenset del av kulturen som noen mennesker ønsker å ta vare på – andre ikke. I en normativ sammenheng er ikke all kultur arv. Når vi ser på de kulturminner som er utpekt i Verdiskapingsprogrammet, ser vi at de utgjør et mangfold, som ikke har annet til felles enn at de er blitt utnevnt til kulturarv. Slik sett er ikke kulturarv bestemte ting, men handler heller om vårt forhold til tingene, et forhold som kjennetegnes av en bestemt form for verdsetting.¹

Innledningsvis ble det hevdet at kulturarv handler om å bytte perspektiv på ting. Pilegrimsvandring er her blitt forflyttet fra en religiøs sammenheng til en annen. Når pilegrimsveien omgjøres til *kulturarv*, fremheves kontinuitet og sammenheng, og den norske pilegrimskulturens *historie* kommer i bakgrunnen. David Lowenthal i *The Heritage Crusade* sier at kulturarv – i motsetning til historie – gjenskaper fortiden for å fylle aktuelle behov og løse aktuelle problem. Han sier at kulturarv er både kreativ kunst og en troshandling, han omtaler dyrkingen av kulturarv som en ny populær tro, han hevder at kulturarv har blitt en trosbekjennelse, hvis helligdommer og ikoner daglig mangfoldiggjøres.

Pilegrimsveiene til Nidaros, Selja og Røldal ble tømte for sitt hellige innhold, og ble til vanlige stier og veier i naturen. I dag blir disse stykker natur kultivert og merket, de blir åpnet og gjenåpnet, bevart og estetisert, de blir gjenfødt og sakralisert som kulturarv. Det er en magisk forvandling, et ganske vanlig stykke natur forvandles til et verdifullt kulturlandskap som skaper undring, langsomhet og refleksjon. En slik magisk forvandling som samtidig er omgitt av selvsagthet, er interessevekkende. For minst av alt er kulturarv en selvfølge selv om den fremstår som det.

1. Riksantikvaren: Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet. Hva har skjedd så langt? Oslo 2009
2. Fri. Magasinet for Suldal og Røldal Sommer 2010:2
3. www.katolsk.no/artikler/pilegrim.htm lastet ned 29.10.10
4. Se for eksempel Harpur 2002, Amundsen 2002
5. se for eksempel Harpur 2002, Turner 1978
6. www.regjeringen.no/nb/dep/kud/aktuelt/taler lastet ned 25.10.2010
7. www.pilegrim.info. Lastet ned 24.09.2010
8. www.olavsrosa.no. Lastet ned 24.09.2010
9. Bjørklund (www.pilgrim.no) lastet ned 18.10.10
10. "... Selja ... (av) de eldste, viktigste og mest interessante kirkehistoriske stedene i Norge. Med sin over tusenårige historie er Selja det stedet som klarest formidler røttene for kristendommen og "Kyrkja" på vestlandet. Man kan si at her ligger livmoren til kirkesamfunnet i Norge" (www.esoteriskforumstavanger.com)
11. Strategi for pilegrimssatsingen. Kultur- og kirkeminister Trond Giskes tale 3. august. (www.regjeringen.no)

BIBLIOGRAFI

- Amundsen, Arne Bugge 2002: Naturvandring eller indre reise? Moderne norske pilegrimer i ideologisk dobbeltlys. S. 147–172 I: Eriksen, Anne, Jan Garnert og Torunn Selberg (red.): *Historien in på livet. Diskussjoner om kulturarv og minnespolitikk*. Lund: Nordic Academic Press.
- Bjørklund, Eivind: Pilegrimstradisjoner og pilegrimsvandringer i Norge. Pilegrimsfellesskapet St. Jakob, Norge. (www.pilegrim.no/news) Lastet ned 18.10.2010.
- Eade, John and Michael J. Sallnow 1991: *Contesting the Sacred. The Anthropology of Christian Pilgrimage*. London: Routledge.
- Eriksen, Anne 2009: Kulturarv og kulturarvinger. *Nytt norsk tidsskrift* 2009:3/4.
- Frey, Nancy L. 1998: *Pilgrim stories on and off the Road to Santiago*. Berkeley University of California Press.
- Fri. Magasinet for Suldal og Røldal. Sommer 2010:2.
- Giske, Trond 2009: Strategi for pilegrimssatsningen. Kultur- og kirkeminister Trond Giskes tale ved Pilegrimskonferansen i Trondheim 3. August 2009. Kulturdepartementet. (www.regjeringen.no/nb/dep/kud/aktuelt/taler). Lastet ned 3.08.2010.
- Gilhus, Ingvild Sælid 2009: Pilegrimsreiser. S. 45–51 I: Marina Prusac, Mona Bramer Solhaug og Marianne Vedeler (red.): *På spor av Gud? Pilegrimsreiser i middelalderens kristenhet*. Oslo: Novus forlag.
- Harpur, James 2002: *Sacred Tracks. 2000 years of Christian Pilgrimage*. London: Frances Lincoln

- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara 1998: *Destination Culture. Tourism, Museums, and Heritage*. Berkeley: University of California Press
- Klein, Barbro 2000: "Folklore, Heritage Politics and Ethnic Diversity". Thinking About the Past and the Future. S 23–36 I: *Folklore, heritage politics and ethnic diversity. A Festschrift for Barbro Klein*. Botkyrka, Multicultural Centre.
- Kraft, Siv Ellen 2007: En postmoderne pilegrimsreise. Prinsesse Märtha Louise og Ari Behns *Fra hjerte til hjerte*. S. 39–50 I: Gilhus, Ingvild Sælid og Siv Ellen Kraft (red): *Religiøse reiser. Mellom gamle spor og nye mål*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lillealtern, Knut 2008: Tusenårig tråd binder epoker og kulturminner sammen. *Kulturarven* 46. (www.olavsrosa.no)
- Lowenthal, David 1998: *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Margry, Peter Jan 2008: Secular Pilgrimage: A Contradiction in Terms? S. 13–48 I: Margry, Peter Jan (red.): *Shrines and Pilgrimage in the modern World. New Itineraries into the Sacred*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Mikaelsson, Lisbeth 2005: "Locality and Myth: The Resacralization of Selja and the Cult of St. Sunniva." S. 192-225 i: *Numen* vol 52.
- Mikaelsson, Lisbeth 2010: Perspektiv på mål og strategier i den statlige pilegrimssatsningen. *Pilegrimsfeslesskapet St. Jakob, Norge*. (www.Pilegrim.no/news) Lastet ned 4.11.2010.
- Mikaelsson, Lisbeth 2010: Pilegrim i academia. Foredrag på *Pilegrimskonferansen* 27.28. juli 2010 i Trondheim. (www.Pilegrim.info/artikkel) lastet ned 26.10.2010.
- Müller, Olav: Pilegrimsferder før og nå. (www.katolsk.no/artikler/pilegrim.htm) Lastet ned 29.10.2010.
- Riksantikvaren: Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet. Hva har skjedd så langt? Oslo 2009.
- Ronström, Owe 2008: *Kulturarvspolitik. Visby. Från sliten småstad till medeltidsikon*. Stockholm: Carlsson.
- Selberg, Torunn 2005: "The Actualization of the Sacred Place of Selja and the Legend of St. Sunniva." *Arv. Nordic Yearbook of Folklore*.
- Selberg, Torunn 2008: "Vår kulturarv – politisk myte eller realitet?" *Kirke og kultur* 2008:1.
- Turner, Victor and Edith Turner 1978: *Image and Pilgrimage in Christian Culture. Anthropological Perspectives*. N.Y.: Columbia University Press.

SUMMARY

The article discusses the so-called pilgrim renaissance in Norway, especially the pilgrims' way to Trondheim, and how this pilgrims' road is part of an increasing heritage production. The relation between journey and locality is being discussed and the article tries to show why the emphasis on journey and travel is stressed in a Norwegian context

KEYWORDS: Heritage, pilgrimage, heritage production